

Ekonomická literatura

ESEJE O SKRYTÉ ROLI NÁHODY NA TRZÍCH I V ŽIVOTĚ

Jaroslav Daňhel, Vysoká škola ekonomická v Praze

Nassim Nicholas Taleb. Zrádná nahodilost. O skryté roli náhody na trzích a v životě. Praha, Litomyšl : Paseka, 2013. 276 stran. ISBN: 978-80-7432-292-1.

Poté, co český překlad světového bestselleru N. N. Taleba Černá labuť měl i u našich čtenářů adekvátní úspěch, přikročilo nakladatelství Paseka po roce k českému vydání předchozí knihy tohoto autora, která již na počátku nového milénia obletěla svět a vzbudila mimořádnou pozornost čtenářů. Autor se totiž v obou svých knihách nepokouší o nic menšího, než zásadně změnit náš zažitý pohled na současný svět. S velkou argumentační silou zdůrazňuje zcela zásadní roli „nеспoutané“ nahodilosti v životě člověka a celé společnosti. Tyto autorovy teze o úloze nahodilosti mají obecnou platnost, obzvlášť aktuální význam pak mají úvahy o „skryté roli náhody na trzích“ pro v současnosti v tomto ohledu poněkud tápající ekonomickou teorii.

K přeložení a vydání knihy, kterou autor vydal poprvé již v roce 2001, přispívá kromě jednoznačného světového úspěchu Talebových knih v odborných i laických kruzích a obecně zvýšeného zájmu o tento druh publikací i jistá změna sentimentu v myšlení ekonomů. Zejména v devadesátých letech byla mezi teoretiky, matematizujícími ekonomy v čele s prof. Samuelsonem, patrná snaha posunout paradigma ekonomické vědy směrem k analogii paradigmát „tvrdých“

vědních disciplín s jasným cílem: umožnit i v ekonomii normativní predikci (Taleb: O normativní ekonomii lze říci, že se podobá náboženství, které bylo zbaveno estetického rozměru – str. 162). V tomto ohledu je tedy Taleb vcelku jednoznačného názoru: Samuelson, Walras, Debreu a další se uchýlili k matematizaci proto, aby si potvrdili, že uvažují s náležitou rigorózností, tedy vědecky. Zavedli matematické modelovací techniky, aniž by brali významněji v úvahu, že zvolený typ matematiky je pro dané problémy příliš omezující, nebo že přesnost matematického jazyka může vést lidi k mylnému přesvědčení, že našli skutečná řešení (str. 152). Otevírá tak obecnou otázku, zda matematika nehraje v lidském poznání jen podpůrnou roli.

Současná stále sílící kritika preference matematických přístupů k společenské vědě vychází především z omezených možností zabudování etického rozměru do modelování ekonomických úloh, přičemž právě morální hazard a negativní výběr při ekonomickém rozhodování se jeví jako jeden z hlavních problémů ekonomické praxe posledního období. Dalším důvodem k postupnému odklonu teoretických ekonomů od doktríny přílišné formalizace ekonomických rozhodovacích pro-

cesů jsou opakované defaulty modelových aplikací: počínaje krachem hedgeových fondů LTCM v roce 1998 s nositeli Nobelových cen za ekonomii v exekutivním vedení fondů (včetně autora teorie portfolia R. C. Mertona) a konče jedním ze spouštěčů poslední krize – Liovým modelem. V této souvislosti Taleb v knize upozorňuje na rozporuplné chování R. C. Mertona, který vystupoval jako zapálený obránce tehdejšího stanoviska oficiální ekonomické teorie, podle níž se finanční trhy chovají efektivně, nicméně jako jeden ze zakladatelů zmíněných fondů spolu s dalším nositelem Nobelovy ceny M. S. Scholesem se chystal těžit z jejich neefektivity (str. 66 a 67). Merton vytvořil důmyslné metody výpočtu budoucích rizik za předpokladu, že známe i budoucí neurčenost, jinými slovy, že svět má jasně definovaná pravidla – str. 202). Jde o známý metodologický problém: jak učinit budoucnost předmětem vědeckého zkoumání, když jako předmět ještě neexistuje, nebo jinak, jak rozhybat současné podmínky do budoucnosti.

O tom, jak se pomocí modelů hrubě nedaří ovlivňovat a předvídat ekonomické stavy světa, se v poslední dekádě znovu a znovu nekompromisně a opakovaně přesvědčujeme. Matematika v reálném světě tvůrcům modelů prostě nefunguje. Je tedy vcelku logické, že v odborných kruzích nacházejí stále více příznivců talebovské empirické a khanemanské behaviorální přístupy, evidentně lépe anticipující současné stále složitější ekonomické stavy světa posledních let.

Čtrnáct kapitol textu knihy, jak už je u tohoto autora pravidlem, má povahu filosofických či metodologických esejí, pojednávajících o základních epistemických, gnoseologických a ontologických otázkách, nicméně jejich aplikovatelnost je naprosto evidentní, zejména aktuálně při hledání nových ekonomických paradigmat. Ostatně zaujetí autora pro kritické myšlení a následně uchopení filosofické a metodologické fundace toho, co nevíme a co je podle jeho názoru mnohem

důležitější než to, co víme, je patrné z 13 stran odkazů na prostudované autory a publikace. Fundamentálně nepředvídatelné jsou podle něj společenské vědy, trhy, politika a s nimi celá společnost. Díky jejich ovlivnění „nepsoutnou“ nahodilostí jsou velmi těžko predikovatelné a každý pokus o jejich jasně definované formy (v Talebově jazyku o jejich platonizaci) vede jen k jejich hlubšímu nepochopení.

Taleb sám sebe považuje za skeptického empirika, odmítá metody statistické prolongace a statistického modelování budoucnosti pomocí Gaussovy křivky, založené na konzervaci minulých podmínek a upozorňuje na možnost nastupování stavů světa, které leží zcela mimo rámec předvídatelnosti. Nastupování stavů světa, generované náhodným mechanismem, na rozdíl od ruské rulety s jasnými a jednoznačnými pravidly a rizikem, je charakteristické tím, že netušíme, jak „velký zásobník“ si na nás generátor připravil. Toto konstatování platí i pro nastupování ekonomických stavů světa a vědci, tím méně matematici, s tím sotva mohou něco udělat, protože smysluplná odpověď se odvíjí od pozorování generátoru, o kterém obvykle nic nevíme. Přesto v době ekonomické konjunktury máme tendenci si myslet, že hrajeme hru s „nevinnejším“ názvem, než ruská ruleta a začínáme stále více přehlížet riziko.

Matematika v Talebově pojetí je především nástrojem k přemýšlení, nikoliv k počítání (str. 54). Pomocí matematiky lze snadněji uchopit podstatu problémů a lépe je strukturovat. Významné místo v tomto směru má pro autora metoda Monte Carlo, která podle jeho mínění představuje způsob myšlení, nikoliv výpočetní metodu, spojuje realismus zbavený povrchnosti s instinktem matematika bez přítěže nadměrné abstrakce. Míra rozptylu mezi jednotlivými nasimulovanými variantami napovídá, nakolik je zkoumaný jev nebo proces odolný proti nahodilosti. Podle Taleba poskytuje metoda Monte Carlo výsledky i tam, kde matematika selhává.

Dilema jevové stránky a podstaty jevu je možné pozorovat v případě úlohy infor-

mací v současné společnosti. Na jedné straně deklarujeme, že žijeme v informační společnosti, na straně druhé jsme nuceni pokorně přiznat, že toho o globálních komplikovaných stavech světa víme stále méně. Taleb konstatuje, že většina informací, které aktivně nebo pasivně vstřebáváme, jsou šumy bez významnější relevance. Trochu rozpolceně pak přiznává, že by rád vzkřísil k životu determinističtější a informačně méně zahlcené časy našich předků, přitom by ovšem rád těžil z technologického pokroku (např. v podobě simulátoru typu Monte Carlo), úspěchů moderní medicíny a sociální spravedlnosti (str. 118). Většinový názor odborné veřejnosti ovšem zatím je, že informační společnost je jedním z významných pozitiv společenského pokroku. Rovněž není jisté, zda panuje všeobecná spokojenost s mírou sociální spravedlnosti v současném příjmově extrémně polarizovaném světě.

V ortodoxní ekonomii platí teze o vždy ekonomický užitek optimalizujícím homo oeconomicus. Na této mentální bázi byly založeny práce ekonomického guru posledních dekád prof. P. Samuelsona. Z pohledu premisy o nepredikovatelnosti ekonomických stavů světa se tato teze stala pro ekonomickou vědu zásadním limitem poznání. Lidé jsou multikriteriální rozhodvatelé, beroucí v potaz subjektivní hlediska, mimo jiné i etiku ekonomických interakcí, nebo dokonce emoce, a v realitě se rozhodují jinak, než podle kritéria maximalizovat svůj užitek, což dobře chápou kognitivní psychologové. Taleb je toho názoru, že v posledních dvou stoletích nejvíce ovlivnili ekonomické myšlení právě nositel Nobelovy ceny za ekonomii Daniel Kahneman a Amos Tversky, zabývající se zcela jiným oborem než ekonomii, kteří se zaměřili na zkoumání situací, v nichž lidé nejsou obdařeni racionálním pravděpodobnostním myšlením a optimálním chováním v podmínkách nejistoty a neurčitosti. Toto hodnocení kognitivního psychologa Daniela Kahnemana učinil Taleb několik let předtím,

než Kahneman vydal své životní bilanční dílo „Myšlení rychle a pomalé“; o této knize nedávno Taleb napsal, že se jedná o přelomovou knihu v oboru sociálního myšlení, patřící do stejné ligy jako Bohatství národů Adama Smithe, nebo Výklad snů Sigmunda Freuda.

Kahneman a Tversky objevili pravidla, jež jsou s lidskou racionalitou v rozporu, tzv. heuristiky (např. heuristika zákona malých čísel, regrese k průměru, zkreslení zpětného pohledu, ukotvení, atd.). Taleb upozorňuje, že v konkrétních úsudcích dělali iracionální chyby i matematictí psychologové, dokonce i autoři učebnic statistiky.

Problémy rozhodování se při riziku nejsou v ekonomii příliš časté, Taleb za příklad takového problému považuje kasino, kde je pravděpodobnost známá, gaussovská a téměř spočitatelná, tedy gambling je neurčenost „ochočená“ a „sterilizovaná“, na rozdíl od reálných ekonomických stavů světa, a kdy tedy z tohoto úhlu pohledu Knightovo rozlišování mezi rizikem, které spočítat lze a nejistotou a neurčitostí, které spočítat nelze, není pro ekonomické stavy světa smysluplné. Tato teze je dobře aplikovatelná na úlohy z ekonomiky speciálního odvětví, snažícího se řešit ekonomické důsledky nahodilosti, tedy komerčního pojišťovnictví. Toto odvětví totiž pracuje s nahodilostí jako podstatou svého byznysu, pojistitelé se nejvíce obávají tzv. neznámých neznámostí (*unknown unknowns*), které se v minulosti zatím nevyskytly a tedy nemají ani žádné minulé pravděpodobnosti, které by bylo možno dosadit do matematických modelů, pokud bychom připustili jejich funkčnost.

Gaussovská, uspořádaná nahodilost se vyskytuje v neživotním pojišťovacím byznysu poměrně zřídka. Asi bychom sem mohli zařadit pojištění havárie motorových vozidel, kde je interval možných finančních odškodnění zastropován pořizovací cenou vozidla a existují pravděpodobnosti výše jednotlivých škod podle statistického rozdělení četností. Možná bychom sem mohli zařadit i úra-

zové pojištění. Naopak pojištění proti možným fatálním důsledkům např. živelních katastrof nebo odpovědnosti za škody, jeví známky rozhodování při nejistotě, event. při neurčitosti. Škody způsobené zemětřesením či odpovědnost motorového vozidla za iniciaci železničního neštěstí chybou řidiče na železničním přejezdu jeví symptomy shora neuzavřeného škodního intervalu. V Talebově stylu je výsledek pojištění pro pojistitele i klienta závislý na generátoru stavů „nespoutané“ nahodilosti.

V současné oficiální mikroekonomii je v rámci teorie užitku formulován postulát o tzv. spravedlivé pojistce, definované jako: výše pojistky shodná s očekávanou ztrátou; jistý příjem je roven očekávanému příjmu, pojištěný subjekt má tedy zaručen stejný příjem, ať ztráta nastane či nikoliv. Partie o spravedlivé a maximální pojistce v poloze matematické elegance bývají zařazovány v učebnicích makroekonomie do pasáže textu o rozhodování při riziku. Nikde se ale v této souvislosti nelze dočíst upozornění, že většina neživotního byznysu jeví znaky rozhodování se při nejistotě a neurčitosti, tedy že postuláty o spravedlivé a maximální pojistce se týkají okrajové části problematiky s ochočenou, sterilizovanou nahodilostí, vyjádřenou pravděpodobností. Pro většinovou a hlavně závažnější část pojišťovacího byznysu tento postulát neplatí. Vyvrátit ze strany zastánců této teorie Talebovu argumentaci a zkonstruovat apriorní spravedlivou pojistku např. proti důsledkům hurikánu (představme si např. budoucí modifikaci hurikánu Sandy), bude nelehký oríšek.

Na matematickém modelování rizika pojistitele je založen regulaturní projekt Solvency II, jehož první pilíř stanovuje přípustný poměr mezi do pojištění převzatými neživotními riziky a kapitálovým vybavením pojišťovny. Talebův názor: „Vypočítat pravděpodobnost, a tedy i měření rizika bezpochyby lze ve hrách s jasně a explicitně stanovenými pravidly, v reálném světě však nikoliv. Matka příroda nám pro něco takového neposkytlá jasná pravidla.“ (str. 202).

Regulaturní projekt Solvency II si však vesele žije dál svým vlastním životem, o jeho smyslu a limitech aplikace už nikdo nediskutuje a neustále nově vydávané mnohastránkové směrnice obsahem i formou silně připomínají Orwellovy texty.

Sjednání pojištění jako finanční řešení důsledků nahodilosti je z matematického hlediska neracionální, se zápornou střední hodnotou výhry (kromě výplat škod musí pojišťovna uhradit své správní náklady a realizovat zisk pro akcionáře), navzdory tomu se ekonomické subjekty pojišťují, motivy k uzavření pojistky tudíž úzce souvisejí se subjektivními lidskými vlastnostmi: preferencemi a především averzemi, tedy s doménou „měkkých“ vědních disciplín, zejména pak kognitivní psychologie.

V čtrnácti kapitálách knihy se dostaneme přes probabilistickou introspekci, filosofii, epistemologii až k metodologii a filosofii vědy, přičemž základní myšlenkou Talebových esejí je obrátit postup poznávání: nikoli od reality k modelu, ale od obrazu k realitě. Tedy studovat nespoutanou, nezmapovanou a pokoru budící neurčenost na trzích a v životě jako prostředek k pochopení nahodilosti, nebo lépe řečeno jejího generátoru. Navrhuje nám oprostít poznání od dosavadního většinového stylu poznávání a opustit epistemickou aroganci, platónskou představu přesně definovaných kategorií a všechny nástroje, které nepočítají s enormními důsledky nespoutané nahodilosti. Tedy jinými slovy, spoléhat se zdravý rozum při plném vědomí si role nahodilosti v důsledcích našeho rozhodnutí.

Talebův styl asi nesedne úplně každému, o tom se měl možnost autor recenze v diskusích s Talebovými odpůrci relativně často přesvědčit: přesah do filozofie, metodologie a dalších vědních disciplín, dávání celkem okázale najevo, co všechno ví a také ironie, se kterou si stíhl z lidí ošálených nahodilostí, to vše může od čtení leckterého čtenáře odradit. Na druhé straně, určitá samolibost Talebovy argumentační elegance je však dle

názoru recenzenta odezvou na mnohdy apriori odmítavé a rigidní reakce zatím početně převažujících zastánců formalizace ekonomické vědy. Osobní zkušenost recenzenta: anonymní lektor jednoho renomovaného českého ekonomického časopisu k článku na talebovské téma včetně kritiky teorie portfolia do posudku napsal, že článek je napsán mesiášským tónem a kritika Mertonovy teorie je útokem mravence na nemocného slona (Taleb: nepochází-li výrok /lektora, pozn. rec./ z mimořádně kvalifikovaného zdroje, jeho autor jím více než o tématu sděluje o sobě samém – str. 187).

Recenzovaná kniha je, stejně jako Talebova druhá a známější publikace Černá labuť, takového druhu, že může otevřenému čtenáři zcela proměnit tradiční pohled na svět. Takové dílo se objevuje velmi zřídka, navíc vychází v době, kdy ekonomická věda nutně potřebuje nové impulzy ke své renesanci a posléze i návod, jak bychom se měli dostat ze současného globálního chaosu. Doporučuji tedy s pokorou prostudovat obě Talebovy knihy, některé profese, např. byrokratičtí státní regulátoři, by je dle mého názoru měli mít jako povinnou četbu.